

**ЖИТТЯ ЯК ШЕДЕВР СЛУЖІННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ
НАРОДОВІ В ЗБІРЦІ «СКОВОРОДА»
НАТАЛІ ДЗЮБЕНКО-МЕЙС**

Дзюбенко-Мейс Н.Я. Сковорода. Поєми, балади, цикли / Наталя Дзюбенко-Мейс. – К. : Саміт-книга, 2020. 224 с.

*Метелик не винен, що крила з тонюнького шовку,
І що закоротке його легкокриле життя,
Коли кожна зірка простромлює срібною голкою,
І подув найменший із квіту і світу змита.*

Поетика творення чуттєвого образу і психологічна домінанта сприйняття світобудови через призму межової ситуації сконденсовані в кількох рядках процитованої поезії «Ефект метелика» Наталі Дзюбенко-Мейс, задаючи рефлексійний вектор пізнання її художнього світу. За позірною простотою висловлювання – новелістична драма пізнання безборонною красою суворих життєвих реалій, де кожен політ має свою ціну. Світла радість окриленого буття приречена на жертвність. Духовний поступ суспільства й пасіонарна офіра пов'язані нерозривно. Так усвідомлення серцем траєкторії служіння українському народові Джеймса Мейса, травневого життєлюбця і невтомного подвижника, знайшло своє ніжно-трепетне й філософськи-образне втілення.

А беззахисний талант, за великим рахунком, не схожий на метелика? Хіба він не стає об'єктом миттєвого замилювання, а згодом – мішенню тихого полювання, аби підкорити, позбавити пилку легкого щастя? Короткий вік метелика. Симфонію польоту його регістру вдається почути далеко не кожному, тому поетеса стає захисницею духовної краси якимось по-дитячому зворушливо і по-материнськи переконливо-мудро.

Геній приречений почуватися самотнім. Незрозумілим. Диваком. Іншим. Він приречений бути в опозиції до владців. Вражати натовп своєю химерністю й епатувати поєднанням польоту думки і непристосованістю до земного буття. Приречений зазнати мордувань матеріальною залежністю, працєневлаштованістю, неможливістю реалізації задумів... Ці істини відомі. І відповідно накладаються на образ мандрівного філософа, якого життя ніби зумисно випробовує славою і чинами, заманює пропозиціями в пастки, аби усвідомив свою готовність до місіонерства, просвітницького чину й офіри канонами успішності й благополуччя, усталеними в суспільстві: посада, статус, визнання... А йому найвища нагорода – чисте сумління як моральна перемога над численними золотими клітками. Іноді втеча від спокуси рівнодійна виклику. А звичайне людське спілкування усвідомлюється в осяйну мить як один із найцінніших дарів. Особливо коли є що сказати. І проповідництво – духовна потреба. Полотняна торбинка зі зшитком – на плечі, патериця – в руці, і ти сам собі навігатор у час великої Руїни...

Щоразу межова суспільна ситуація на теренах України, потребуючи глибинного осмислення, шукала філософа – і знаходила митця, який звертався до образу мандрівного гуманіста: Пантелеймон Куліш у поемі «Грицько Сковорода» і Тарас Шевченко в повісті «Близнецы», Павло Тичина в поемі-симфонії «Сковорода» і Максим Рильський у «Слові про рідну матір»... Кожне покоління українців прагне досягнути морально-естетичну концепцію вільнодумця і просвітника-вихователя, критика церковних догматів і співця «Саду божественних пісень».

На порозі трьохсотріччя мудреця із Чорнух Наталя Дзюбенко-Мейс не тільки відчула потребу в переосмисленні знаного Сковороди, але й спромогу акцентувати його маловідомі грані, а отже, долучитися до повернення на Батьківщину пророка, названого українським Прарозумом, який увібрав народну мудрість і європейську книжність, ніс просвітлення до найглухішого хутірця і концентрував чисте срібло духовної проби – вірних учнів, задля яких готовий був усе стерпіти і пробачити. Ця поема – зізнання письменниці в любові до людини, яка живе в непростий час, волю цінує понад усе і власним життям доводить справжність істин. Услід за Л. Толстим поетеса розвиває мотив сприйняття життя Сковороди як його найдосконаліший твір. Шедевр служіння своєму народові емоційного інтелекту.

Поетичні навіювання заспіву до поеми, мов широкі мазки пензля народного художника і Шевченківського лавреата Валерія Франчука, творами якого інкрустовано видання, виражають сенс нашої доби – пошуки Бога в розгойданому світі. Звернення до чистого світла Сковороди тотожне янгольській присутності і спричинене прагненням протидії межовому ковідовому жахіттю, передумови з'яви якого авторка шукає в царині втрати духовності: «пекельні льоди» і «застигла скверна» душ. З'ява Пророка, садівника і будівничого, як антитеза «похмури» вікам, «ситим» демонам і страхом – експозиція поеми з питомо українським одухотвореним довіллям: «У часи лихоліть він на віче покликав тополі, / Наші верби ясні, і орлів із розкрилених кряжів...». Традиційним способом – мотивом світла в темряві сну – артикулюється роль українського Сократа як Предтечі Великого Кобзаря і будителя народу.

Зрозуміло, що для досягнення внутрішнього світу Сковороди з його роздумами і борінням необхідно думати як філософ, любити як він, жити його ідеями, сповідувати концептуальну єдність слова і чину, відчувати його потребу в трактуванні дефініцій щастя і волі, освіти і праці, віри і держави.

Виразниця світовідчуття доби постмодернізму, авторка майстерно послуговується іронією, снуючи паралелі між часом давнім і теперішнім: то згадкою легенди про філософський камінь, що обертає «усе навкруг на ярмаркове золото», то натяком на інфантильність новітніх мужів, які заглядають «за пазуху старої філософії», то вдається до сарказму, викрешує художню енергію прийомом зіштовхування високого (прагнення щастя) і низького (міщанського пристосування як утечі від самототожності):

А в замкнених просторах кубатур

Маленьких хиж, квартир, осель, палаців

*Іскрить давно вже перетертий шнур
Обіцяного щастя трансмутації.*

На тлі епохи Руїни можливість родинного щастя розглядається як утеча легкогодуха від свого покликання, а значить, тенета на шляху зростання до себе. Поміrkований читач дивується: чи доречний стосовно філософа Сковороди юнацький максималізм? Поетеса немов запрошує до дискусії, провокує контрверсійним твердженням. Тому алюзійний розділ «Солодкі сіті» є контраргументом вибору Оксани і Степана («Бояриня» Лесі Українки) та Гриця Бобренка («Маруся Чурай» Ліни Костенко). Афористична свіжість поезописьма переконлива, як і глибина страждань закоханого Сковороди, який усвідомив: *«Весільні дзвони – шлях у кріпаки», «Тре стягти душу, щоб зігнуть хребта»*. У тлумаченні ланцюга залежностей: *«При жінці, при корові та при плузі...»* – рятівна ледь вловима іронічність. Епітети: *«Садок зітлілий, дітки голопузі – Так понівечиш і загубиш вік»* – точні у визначенні перспекції уявного вибору, якби потяг піти за покликом серця переважив аргументи служіння. Внутрішній конфлікт моделюється за допомогою персоніфікованих образів: *«Там Муза більш пліток не назбирала. <...> Вже геть стоптала золоті сандалії», «Сховалася сопілка у торбину / Аби не чути сліз Сковороди...»*.

Динаміка мандрів у поемі «Сковорода» передається зміною віршового розміру. Філософським відступам передують цитування зі спадщини мандрівного українця. Поетику боротьби репрезентовано злютованістю змісту і форми, зокрема дихотомією рим: *«То як тобі було, козацький сину, / В отих палатах, на м'яких перинах?»*; *«...А струни всі вже сплала бандура, / Маленькій пташці не пробити мури»*; *«Усі тут в'язні ситої тюрми. / Та в горлі застоюлися громи»*; *«В старих дубів учитиметься духу / Як пережити неміч і задуху»*.

Звісно, геній Сковороди не міг народитися в мистецькій пустелі. Тому в композицію ліро-епічної агіографії долучено «Думу про Правду і Кривду», яку нібито виконував цариці в супроводі бандури козак Любисток. Вочевидь, ідеться про твір легендарного уродженця нинішньої Кропивниччини Семена Климовського, який узяв на себе сміливість повчати імператора Петра Першого, як розбудовувати державу, дбаючи про народ. Із тонкого сугестивного прядива поетеса створила збірний образ козака, який любить шаблю, коня і пісню, *«мріє наварити каші / З двоглавого дурного гусака»*, має моральний кодекс: *«Без слави можна, але не без честі»* – й усвідомлює руйнування Січі (1709 р.) за наказом Петра як відповідь на самотійницьку політику гетьмана Івана Мазепи, що засвідчують виразні прикмети: *«Шаблі ржавіють, трухлявіє зброя, / І горицвітом заростає Січ»*. Підступна гра цариці з Любистком: вона то наказує засікти втікача із золотих палат, то сп'яну *«навіть слізоньку зітре»*, але таки домагається свого: вирвавши козацький корінь із рідного ґрунту, ламає духовний стрижень особистості: *«Хто проклинав рабів та яничар, / Тепер уже нікому не загроза, / Тепер уже нікому не бунтар»*. Прототипом Любистка, думаю, варто вважати останнього гетьмана (1750–1764) України Кирила Розумовського, чия доля стала

іграшкою в руках Єлизавети. Внутрішній стан царициної «іграшки» передає одухотворений образ бандури, чії струни спочатку рокочуть, *«аж двигтять палати»*, згодом *«скімлить бандура у бездонну ніч»* і, врешті-решт, мовчить, *«Ще й тріснув голос, мов ущербний дзвін»*. Тонкою паралеллю значущості вибору особистості не тільки на проєкцію власної долі, але й значно ширше – на історію країни Н. Дзюбенко-Мейс репрезентує добу, простежуючи відлуння подій на неабияких характерах. Вільнодумство в будь-якому вигляді, навіть якщо воно стосується тлумачення Сковородою Біблії, становить загрозу для імперії, бо *«така вівця перепсує все стадо»*. Глибина бачення сутності феномена і тяжіння до простоти афористичного висловлювання – одна із сильних рис поетики художнього світу поеми «Сковорода».

Крок за кроком простежуючи мандри духу філософа, Наталя Дзюбенко-Мейс відтворює основні події, які лишили незабутній слід у його душі. Допитливий читач знайде відповіді, коли виник задум «Саду божественних пісень», із якою метою ученим-блукальцем оволоділа ідея ходіння в народ, і, можливо, доскіпається, чи не пов'язане відкриття в Харкові 1805 р. університету європейського рівня з просвітницькою діяльністю мрійника-просвітника *«Вогні запалити наук, що ведуть до свободи»*. Принагідно зауважимо, що нинішній університет мені В. Н. Каразіна за формою був класичним ще з 1784 р., коли учні-послідовники Сковороди вже набули поважного соціального статусу, зберігши, сподіваємось, віру, що *«Для пташки малої є вільні завжди небеса»*.

Наскрізним у поемі є образ янгола. З першого рядка:

*Мабуть, янгол побачив цю землю з далеких зірок...
Усміхнувся й заплакав. І – народився пророк.*

Удруге янгол виявляє свою присутність, коли Григорій повертається додому після мандрівки Європою. Здається, докільля радіє зустрічі (*«кружляли верби над рікою Многа, / криничний журавель припав на ногу»*), та художня деталь – тернова хустка серед пустки – несподівано вражає страшною звісткою: зустрічати блукальця нікому, батьки померли... Діалогічна спрямованість наратора виявляється в інтонуванні мовлення, у підтримці героя, що усвідомлює дорогу ціну набутих у Європі знань: *«(І вам покличуть всіх святих у свідки), / що янголи спустилися з пільми, / аби із ним співати ті псалми, / що цілий місяць плакали і слухали / той спів чудний зажурені Чорнухи»*. Очевидно, що образ янгола як утілення піклування про душу людини і образ Сковороди зливаються воедино в потребі світлого порозуміння зі світом.

Зауважу, що саме образ «книжкового янгола» слугує містком між сквородинівською самоідентифікацією і циклом «У вінок Кобзареві», алюзією Сізіфової праці, у такий спосіб утверджуючи тривання боротьби за людину за допомогою слова: *«Торкнешся слова. Ворухнеться вічність, / В якій іде до нас Сковорода»*. Народнопоетичне порівняння слова мислителя із живою водою стає завершальним пуантом у його сакралізації.

Однак розробка мотиву самотності генія потребувала від авторки реагування на інтенсивність джерела світла, звідси – екскурс у славне минуле Чорнух, славень борцям за козацьку державу – і зловісні заграви пожеж, і зотлілі надії розквіту через гетьманський розбрат і старшин-крадіїв. Як наслідок – Чорнухи не підтримали Мазепу. Мотив тління стає характерною ознакою трагедії покоління сліпців. Альтернативою мечу Сковорода усвідомив чисте світло книги, здатне відродити Людину.

Психологічний паралелізм закорінений у мотив світла: *«Ну ось нарешті – світлий Переяслав, / Його вишневі сонячні сади, / Притихли учні в прибраному класі, / Чекають на урок Сковороди...»*, *«що книга світу – чорна-чорна, Що не збудуєш храму на крові»*; у мотив любові (*«Сліпі на серце – земляні кроти»*), поєднаний із межовими випробуваннями: *«У кожного свої колючі стежі, / Та лиш єдиний напрямок – любов»*, *«Та перш, аніж приборкати Пагаса, / Потрібно перейти по морю сліз»*. Тож поет, за Сковородою – це передусім моральна відповідальність пасіонарія.

Тиск системи на вільнодумця у стінах колегіуму передано навальною лавиною дієслів: *«І поламали душу. Потрощили. / Спололи з грядки мов чумний осот. / Прогнали. Прокляли. Заборонили / Учити. Ворохобити народ»*. Закономірно статус вигнанця відбивається на світловому спектрі сприйняття системи тодішньої освіти, викликаючи гірку іронію: *«Колегіум... Яка велична пустош! / Де душі у ланцях заржавілих догм, / Де темний дух безсмертного Прокруста / І вічне полювання на відьом»*.

Тонкою роботою реставратора зі зняття ідеологічних нашарувань, релігійної полуди і московського словоблуддя вирізняється розділ «В Москві. Мандрі». Називаючи офіційні личини Москви – *«осіянна, священна, преславна»*, авторка єдиним словом заперечує її сутність – *«кадять фіміями»*, аби низкою художніх деталей розвінчати невідповідність презентації російської церкви її змісту, показавши аморальність релігійної влади, тотожної самодержавству. На цьому підґрунті зрозумілими стають підступні наміри запросин до Білокам'яної Сковороди – зробити з нього добровільного затворника, таким чином позбавивши себе мороки стеження за вільнодумцем.

Поєму «Сковорода» можна розбирати на цитати (*«Заучені ноти – то ноти холодні, не пісня»*, *«Бо війни за Бога – сліпе і криваве безумство»*, *«Але найсвітліша роса В ту мить як злітає коса»*, *«та ніщо не скінчилося, бо не закінчилась битва»*, *«Всі гадюки гніздяться у хащах улесливих слів, бо не можна просити, що в силі ти сам роздобути»*, *«в любові – поборення болю»*), вона дає багатий матеріал для роздумів над сенсом життя і роллю межової особистісної і суспільної ситуацій у самоусвідомленні, в осяянні, що Бог живе в Любові, і не десь у святих місцях, а на землі батьків, в Україні.

Поетеса несе свічу, запалену Сковородою, *«І будить людину, у ній побиваючи звіра»*, повертає *«одкровення світлі та болючі, / Що утішають і безмежно мучать»*, нагадує: *«Лиш сродна праця підведе помалу / До тайнств неземного ідеалу»*, застерігає: *«Сита байдужість ходить по душах, як смерч»*, *«Та як навчити хлопчика свободи / В театрі, де панують ляльководи?»*. Упевнена, що поема «Сковорода» стане в пригоді учнівській і студентській

молоді, допоможе знайти напрям осягнення непростих питань і спонукатиме до дискусії. І, безперечно, розбудить гордість за геніального співвітчизника, спадок якого не втрачає актуальності.

Безумовно, книжка є етапною в поетичному доробку Н. Дзюбенко-Мейс, тому не можна обійти увагою її наскрізні мотиви.

Буття України – межове. На різних історичних етапах. В образній палітрі людських доль. Спомини юрмляться в кінематографічному калейдоскопі. Думки про справедливий суспільний устрій проростають полянами. Державницькі імперативи поглинає німота. Любовно пригортаючи світлини пам'яті родини, роду, щедро наділеного талантами й обділеного таланом, лірична героїня поринає в розмисли, чому кожному поколінню судилися лише гіркі окрушини щастя. І не тільки її рід – упродовж століть покоління за поколінням українців переслідує буття між життям і смертю. Війни, голодомори, щоденне приниження гідності імперськими чиновниками, фальшування фактів і калічення доль, викрадення історії й перекручування ідіоматичних одиниць у піснях, прислів'ях, наклепи на козацьку вольницю й дошкульне нав'язування образу хохла – салоїда і п'яниці, зрадника і запроданця – широкомасштабний арсенал різновидів агресії апробувала північна сусідка проти своєї матері-годувальниці, яка споконвіку постачала їй матеріальні та людські ресурси, була джерелом талантів, ідей – словом, вільнодумства. І в цьому будь-яка імперія чи тоталітарна система вбачає найбільшу загрозу для свого панування і підступних маніпуляцій.

Авторка філософськи осмислює гібридні засоби впливу імперії зла на ментальну свободу українців, незалежно від соціального стану, рівня освіченості й хисту. Вона простежує іманентну закономірність маніпулювань Росії – застосувати найпідступніші засоби, аби зламати волю непокірних, заманити в золоті тенета чи монастирські скити, змусити замовкнути назавжди засланнями або розпустити поголос про зраду, а отже, спаплюжити постать філософа і просвітника, вирвати з національного ґрунту поета, скалічити бандуру сліпого співця, тобто заборонити кожному бути собою: селянинові – вирощувати хліб і годувати (цикл «Село. Голод»), жінці – народжувати і пізнати радість материнства («Місто без дітей»), митцеві – володіти інструментом на благо громади («Майстер скрипки»), хаті – бути захистом від зайд... Так колишня берегиня духу сліпого вільнолюбця перетворюється на безголосу могилу бандури – *«сивої вдовиці»* («Хата бандуриста»), образ якої вибудовано стереоскопічно: очима зайд *«з кривавими зірками на кашкетах»* («Але навіщо злото жеброті? / Це ненависне і співуче жало? / Тому з бандури струни золоті / Із коренем жадливо виривали»), спогляданням стороннього («У бурянах, осотах, спориші, / Господаря терпляче дожидала. / Німа бандура»), серцем народу («Бо так дзвеніли струни, так дзвеніли... А пісня величава і сумна... Та пісня перепалювала тіло»). Самоусвідомлення бандури злютоване з авторським alter ego («Одна бандура – на усе життя») й чуттєво закорінене у стихію рідної мови, думи, історію боротьби і гуртування навколо націєтворчих чинників.

Поезію «Межа» із циклу «Творення чаші» варто виокремити з двох причин: по-перше, екзистенція межового буття винесена в назву, а отже, поетеса потверджує психологічний фокус власного світосприйняття; по-друге, твір приваблює версифікаційним підходом: аналіз перехресного римування дає підстави для висновку, що художня енергія вірша народжується не стільки завдяки майстерному зіштовхуванню полярних прикмет нашої доби, як тому, що ці ознаки виступають ремами, тобто стоять у найвиграшнішій позиції. Звідси – відчуття межового тертя антагонізмів: «ярмарки блошині» / машини, торби / скарби, «запах секунд-хендів» / милосердя, палаци / праця, «ростемо!» / ярмо. Зловіщі прикмети часу: *«Розбирають світлі гнізда янголині, / Припасовують до крамових вітрин», «Ніхто не кидає свої палестини комфорту», «Куди не глянь – усі городять власний тин, / Не в світі – в головах лютує карантин», «Час сліпий манкуртів та іуд», «Самі для себе зайти і чужинці», «На сонці обираємо п'ятьму, / У мороці ридаєм за зорею».* Проте неможливо не відчутти навіювання надії як оприсутнення волі на духовне воскресіння нації: *«Тиша як перед словом, чи битви останній рубіж», «Є тільки мить для пам'яті / Й молитви, / Коли згасають в просторі зірки».* Зрештою, межове буття королеви іценів Боудіки, яка лишилась вдовою перед загрозою навали римлян на землю її предків, відлунює сьогоденним межовим буттям України, а її заклик до боротьби настільки енергетично потужний, що мені дивно, чому ця поема, що побачила світ ще 2015 року в збірці «Та, що біжить по стерні», досі достойно не оцінена, чому її не поширено культурологічними виданнями, не театралізовано, врешті-решт, а її авторку гідно не пошановано.

Історії буття гордих і волелюбних мають властивість повторюватися. Навіть через майже дві тисячі років. Поема «Боудіка» – потужна імперативом заклику до об'єднання в боротьбі проти «опікунства» мілітарної держави, це відповідь особистості, яка усвідомила, що її підступно ошукано, і матері, чию доньку згвалтовано публічно. Воля дати відсіч нарузі над священними почуттями. Гнів, коли жадання помсти із категорії гріха набуває ваги сакрального обов'язку; риторика, якій позаздрили б Цицерон і Черчилль, – це Боудіка Наталі Дзюбенко-Мейс. Образ на вістрі часу.

Чи спроможемося на прочитання поеми «Сковорода», чи вшануємо трьохсотріччя з дня народження Григорія Савича філософсько-поетичною даниною непересічної українки, чийми вустами промовляє народна пам'ять, а рука відчуває пульс вічної України? І коли, нарешті, високохудожні твори будуть гідно поціновані в Незалежній Україні?

Антоніна Царук (м. Кропивницький)